

W. Kovács András

Szolgabírák és járások a középkori Erdélyben

Az utóbbi években látványosan megnőtt a kutatói érdeklődés a középkori Magyarország vármegyéi iránt.¹ Az erdélyi megyék középkori archontológiájának összeállítása² alkalmat teremtett több, az erdélyi megyei tisztségviselőkkel kapcsolatos eddig tisztázatlan kérdés vizsgálatára. Ezek közül az alábbiakban a szolgabírák területi megoszlását vesszük szemügyre.

A szolgabírák a 14. század elejére egész Magyarország területén és Erdélyben is kialakuló nemesi vármegye legfontosabb, a vármegye nemessége által választott tisztségviselői. Számuk Erdélyben vármegyénként kettő, az Erdélyen kívüli vármegyékben pedig – néhány kivétellel – általában négy. Magyarországon a király, Erdélyben pedig a vajda által kinevezett ispánnal (olykor ennek helyettesével, az alispánnal együtt) képviselték a megyét és alkották annak törvényszékét,³ a *sedes iudiciariát*, rövidebb nevén a *sedriát*.

Erdélyben, akárcsak Magyarország más részein, a szolgabírák mindig abban a vármegyében birtokosok (vagy abban a vármegyében *is*), ahol ezt a tisztséget viselik.⁴ Ez olyan kivételes esetekben is feltételezhető, amikor nincs erről közvetlen adatunk. Az alábbiakban ezekről a kivételekről lesz szó, ugyanis legtöbb szolgabíróról a lakóhelyére vagy birtokára utaló neve kétséget kizáróan elárulja, hogy melyik vármegyéből való. Hesdái Imrének (Kolozs vm., 1462–1466) nemcsak neve mutatja, hogy a Doboka vármegyei Hesdát birtokosa, hanem erről konkrét adattal is rendelkezünk.⁵ Ő azonban valószínűleg a Kolozs vármegyében is birtokos frátai Hesdái család tagja,⁶ így itt is szolgabírává választhatták. Fürményesi Mihályról (Doboka vm., 1379–1380) tudjuk, hogy a középszolnoki Fürményes birtokosa⁷ – róla csak feltételezhetjük, hogy birtokai voltak Dobokában is. Ugyanígy Tamás fia Miklós (Kolozs vm., 1358–1359) talán Kolozs vármegyében volt birtokos, de egyelőre

Készült a Magyar Tudományos Akadémia Határon Túli Magyar Tudományos Kutatásért Program és az Országos Tudományos Kutatási Alapprogram K 78324 TRT sz. pályázatának támogatásával.

¹ A témához kapcsolódó legfontosabb munkákat, közöttük az elmúlt évek termését is felsorolja Tringli István: *Magyék a középkori Magyarországon. = Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére.* Bp.–Piliscsaba 2009 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. sz. – *Analecta Mediaevalia* III.). 487–518.

² W. Kovács András: *Az erdélyi vármegyék középkori archontológiája.* (Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatban, Kolozsvár, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, sajtó alatt). Az alább idézett archontológiai adatok ebből valók.

³ Engel Pál: „Szolgabíró”, címszó in: *Korai Magyar Történeti Lexikon.* Főszerkesztő Kristó Gyula. Szerkesztők Engel Pál és Makk Ferenc. Bp. 1994. 654.

⁴ Ugyanez figyelhető meg Magyarország más vármegyéiben is, így például Szabolcs vagy Tolna vármegyében, lásd C. Tóth Norbert: *Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban.* Nyíregyháza 2008. (a továbbiakban: C. Tóth: *Szabolcs*) 65; Szakály Ferenc: *Tolna vármegye középkori szolgabírái.* (Esettanulmány). Történelmi Szemle XXXIX(1997). 3–4. sz. 418.

⁵ *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei.* I–II (1289–1556). Kivonatokban közlése és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II: Forráskiadványok 17., a továbbiakban: *KmJkv*) I. 1646. sz. ([1461]. XI. 27.)

⁶ Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.* I–III, V. Bp. 1890–1913. (Hunyadiak kora Magyarországon. Gr. Teleki József művének folytatása gyanánt. VI–VIII, IXc, a továbbiakban: *Csánki*) V. 501.

⁷ *Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia.* Erdélyi Okmánytár. *Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez.* I. (1023–1300) Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közlése Jakó Zsigmond. Bp. 1997. II. (1301–1339) Jegyzetekkel regesztákban közlése Jakó Zsigmond. Bp. 2004. III. (1340–1359). Regesztákban jegyzetekkel közlése Hegyi Géza és W. Kovács András közreműködésével Jakó Zsigmond. Bp. 2008. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II: Forráskiadványok 26, 40, 47., a továbbiakban: *CDTrans*) III. 1013. sz. (1358. V. 8.)

csak egy olyan *Járai* Tamás fia Miklósról tudunk, akit 1356-ban egy Doboka vármegyei egyezség kapcsán említenek,⁸ ám nevéből ítélve Torda vármegyei birtokos. Girolti Miklós (Doboka vm., 1495, 1505) Belsőszolnok megyei család tagja, és családjának másik öt tagja valóban ez utóbbi vármegyében volt hosszabb-rövidebb ideig szolgabíró,⁹ viszont ő róla tudjuk, hogy a Doboka vármegyei Alsótőkön is birtokolt.¹⁰ A Macskási család három tagja Doboka vármegyében volt szolgabíró, egy pedig Kolozs vármegyében. Ez azzal magyarázható, hogy a Doboka és Kolozs vármegye határán fekvő, több eltérő előtaggal megkülönböztetett Macskás nevű faluban birtokoltak. Doboka vármegyei szolgabírák voltak a Macskásiak közül Damján (1513–1516), Darabos Mihály (1378) és Márton fia János (1390), mert jószág-részeik, Szentkeresztmacskás és Diósmacskás ebbe a vármegyébe estek.¹¹ Macskási Péter viszont kolozsi szolgabíró (1410, 1422–1424, 1425, 1429) volt, mert az ő jószág-része ebben a vármegyében feküdt.¹² Szucsáki Ravasz Lukács, noha Kolozs vármegyei család tagja,¹³ belsőszolnoki szolgabíró volt 1470-ben. Feleségének a Belső-Szolnok vármegyei Péterházán volt jószág-része,¹⁴ és meglehet, hogy Lukács csak hitvese után számított e vármegyében birtokosnak. A Sztrigyi család tagjai Doboka és Kolozs vármegyében is viseltek szolgabírói tisztséget, ami azzal magyarázható, hogy a család e két vármegyében egyaránt birtokos volt. Sztrigyi György (Doboka vm., 1443–1446), aki valószínűleg a gyekei (Kolozs vm.) előnevet viselő Sztrigyi Györggyel azonos,¹⁵ 1444-ben fogott bíró Dobokában,¹⁶ fia pedig Kolozs és Doboka vármegyében egyaránt birtokos.¹⁷ Sztrigyi István, aki Kolozs vármegye szolgabírája 1449–1450 között, a novaji (Kolozs vm.) előnevet viselte.¹⁸ E család egyik tagja, László (Doboka vm., 1465–1470), a Mányiki (Doboka vm.)¹⁹ vagy mányiki Sztrigyi²⁰ névvel fordul elő. Más családtagok, akik hasonlóképpen Dobokában voltak szolgabírák (László, 1530;

⁸ *CDTrans* III. 830. sz. (1356. IV. 6. és VI. 5. között).

⁹ Belsőszolnokban szolgabírák: Girolti Antal (1434–1435), Illés (1468), Márton (1487), Miklós (1474), „Veres (*Rufus*)” Miklós (1407).

¹⁰ 1500-as adat szerint tóki Girolti Miklós (*KmJkv* II. 3140., 3144. sz.); Alsótőkön jobbágytelkeket vásárolt (1505: *KmJkv* II. 3378. sz.).

¹¹ Szentkeresztmacskás: *KmJkv* II. 4189. sz. (1527. V. 17.); Diósmacskás: *CDTrans* III. 952. sz. (1357. IX. 19.); uo. III. 977. sz. (1358. II. 2.); uo. III. 1007. sz. (1358. IV. 8); *Csánki* V. 377; Györfly György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. II. Bp. 1987. 78–79.

¹² *Zsigmondkori oklevéltár*. I–II/1–2. Összeállította Mályusz Elemér. Bp. 1951–1958. III–VII. Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. Bp. 1993–2001. VIII–IX. Borsa Iván – C. Tóth Norbert. Bp. 2003–2004; X. C. Tóth Norbert. Bp. 2007. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II: Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43., a továbbiakban: *ZsOkI*) VI. 20. sz. (1417. I. 8.)

¹³ *Csánki* V. 573–574.

¹⁴ Felesége Péterházi/Gyékényesi Balázs leánya Ágota (1458: *KmJkv* I. 1283. sz.; 1487: uo. II. 2647. sz.); szucsáki Ravasz Lukács még Kidén (Doboka vm.) is birtokos volt (1461: uo. I. 1585. sz.).

¹⁵ *KmJkv* I. 100. sz. (1438. VIII. 2. k.)

¹⁶ Uo. I. 536. sz. (1444. XI. 25. u.)

¹⁷ Sztrigyi György fia Imre Gyeke (Kolozs vm.) és Áronszenmiklós (Doboka vm.) elfoglalása ellen tiltakozott (1449, 1461: uo. I. 695, 1577. sz.).

¹⁸ Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára (az Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága és a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, valamint a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár őrizetében, a továbbiakban: ENMLt), Suky cs lt, 1449. XI. 12. (Diplomatikai Fényképgyűjtemény, Magyar Országos Levéltár, Bp. – a továbbiakban: DF – 255299.)

¹⁹ *A Wass család cegei levéltára*. Valentiny Antal oklevélkivonatait felhasználva bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közléteszi W. Kovács András. Kvár 2006. (Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3., a továbbiakban: *WassLt*) 461. sz. (1465. VI. 26.)

²⁰ Diplomatikai Levéltár (Magyar Országos Levéltár, Bp., a továbbiakban: DL) 27914 (1466. IX. 18.)

Miklós, 1466), ugyancsak e vármegyében fekvő Mányikon voltak birtokosok.²¹ Komjászegi Miklós (Kolozs vm., 1429), Torda vármegyei nemes, de a Kolozs megyei Oláhfrátán is birtoka volt.²² Tötöri László (Belsőszolnok vm., 1370) birtokainak fekvését nem ismerjük; a család névadó birtoka, Tötör Doboka vármegye Belsőszolnok felőli határán feküdt. Meglehet, olykor Belsőszolnokba számították, vagy Tötöri Lászlónak voltak itt előttünk ismeretlen birtokai. Egyedi eset Frátai Gál fia Péter, aki két vármegyének is szolgabírája volt. Először Doboka (1384, [1384–1392?]), majd Márkházi Gál fia Péter néven Kolozs vármegyében (1398, 1403–1407), mert mindkét vármegyében (Frátán és Márkházán is)²³ birtokos volt.

Külön problémát okoz az, hogy (azonkívül, hogy a szolgabíró abban a megyében birtokos, ahol a hivatalt viseli) vajon játszott-e szerepet a földrajzi elv a szolgabírák kiválasztásában. A vármegyék ugyanis már a középkorban kisebb igazgatási területekre, járásokra (Erdélyben újkori nevükön: kerületekre) voltak felosztva. Ezeket nemrégiben C. Tóth Norbert terjedelmes tanulmányban mutatta be. Eszerint a Zsigmond-korban a királyi egyenes adókat járásonként szedték be (ezeket az egységeket először az 1427-ből fennmaradt kamarahaszná-összeírások említik),²⁴ a járásokon belül pedig a településeket – későbbi példák szerint is²⁵ – meghatározott rend szerint ejtették útba az adószedők. A korábbi történeti irodalom, bár csak érintőlegesen foglalkozott a kérdéssel, a járások kialakulását III. András királynak a szolgabírákkal kapcsolatos törvénycikkéhez kötötte (1291. évi 5. és 16. tc.), Gábor Gyula azonban a vármegye 14. századi működéséről írt munkájában úgy vélte, hogy a járásokra való felosztásra csak a 15. század elején, a dicális összeírások kapcsán került sor.²⁶ 1464-ből ismeretes egy olyan oklevél, amelyben az akkor hivatalban levő pozsonyi alispán utasítja a vármegye három szolgabíráját, hogy a mátyusföldi járás nemessége számára tartsanak a szokott helyen közgyűlést, s ott válasszák meg a megye negyedik szolgabíráját.²⁷ Eszerint tehát a vármegye járásainak nemessége választotta a maga soraiból az egyes szolgabírákat, de a jelek szerint a választás után ennek már nem volt jelentősége.²⁸

²¹ Sztrigyi László (Doboka vm. szolgabírája, 1530) Füzükton (Kolozs vm.; *KmJkv* II. 4653. sz.) és Mányikon (Doboka vm.) birtokos, ez utóbbi helyen kúriája volt (1535, 1538: *uo.* II. 4523, 4652. sz.). Sztrigyi Miklóst, Doboka vm. szolgabíráját (1466) mányikinak mondják, 1474: *uo.* I. 2130. sz.

²² *ZsOkl* II/1. 1593. sz. (1402. IV. 23.)

²³ Frátai: *WassLt* 193., 216, 235. sz.; *ZsOkl* I. 1619. sz.; Botházán birtokos: *ZsOkl* II/2. 1593. sz.

²⁴ C. Tóth Norbert: *Lehetőségek és feladatok a középkori járások kutatásában*. Századok CXLI(2007). 391–470 (a továbbiakban: C. Tóth: *Járások*), 392. Ennek bizonyítéka egy 1427-ből fennmaradt és öt észak-magyarországi vármegye – Abaúj, Gömör, Sáros, Torna és Ung – birtokosainak adózó portáit felsoroló jegyzék; közlése: Engel Pál: *Kamarahaszná-összeírások 1427-ből*. Bp. 1989. (Új Történelmi Tár 2.)

²⁵ C. Tóth: *Járások* 392. Vö. Solymosi László: *Veszprém megye 1488. évi adórajstroma és az Ernuszt-féle megyei adószámadások*. = *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. Szerk. Madarász Lajos. (A Veszprém Megyei Múzeumok kiadványai 3.) Veszprém 1984. 128.

²⁶ C. Tóth: *Járások* 399; Gábor Gyula: *A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt*. Bp. 1908. 43–44.

²⁷ C. Tóth: *Járások* 401. Az itt hivatkozott oklevél kiadása: Gyurkovits György: *A' Megyei tisztviselők, főképen Szolga Bírák választása hajdankorban*. Tudományos Gyűjtemény XXV(1841. VII. 25.) 54–55 (= DF 273811).

²⁸ Más megyéknél azonban, például Pest vagy Pilis esetében a szolgabírák kiválasztásában a járásoknak semmilyen szerepük nem volt. „A szolgabírók nevei alapján semmiféle következtetést nem lehet levonni arra nézve, hogy valamilyen területi rendező elv lett volna kiválasztásuknál. [...] A szolgabírák kiválasztásánál nem az volt a lényeges, hogy [a] megye minden szeglete képviselve legyen, hanem az, hogy a fontos nemes családok lehetőség szerint egy taggal képviseljek magukat.” Tringli István: *Pest megye a késő középkorban*. = *Pest megye monográfiája*. I. kötet. Második rész. *A honfoglalástól 1686-ig*. Torma István közreműködésével szerkesztette Zsoldos Attila. Bp. 2001. 186, 187.

Maguknak az erdélyi járásoknak középkori földrajzi kiterjedéséről azonban semmit sem tudunk. Jelenlegi ismereteink szerint egyetlen olyan középkori adóösszeírás sem maradt fenn, amely Erdély vármegyéire vonatkozna és ezek járásairól tájékoztatna.²⁹ A szakirodalomban általános vélekedés szerint egy-egy vármegyében a járások száma megegyezett a szolgabírák számával.³⁰ Eszerint Erdélyben vármegyénként két-két járással számolhatunk.³¹ Az erdélyi vármegyei oklevelekben a járásokat egyetlenegyszer sem említik, az újkorban azonban már megjelennek a forrásokban *processus* vagy *circulus* megnevezéssel.³² Hivatalos helységnévtárak³³ és az 1750. évi országos összeírás³⁴ mellett – jobb és korábbi forrás híján – haszonnal forgathatjuk Bél Mátyás (1684–1749) Magyarország-leírásának (*Notitia Hungariae novae historico-geographica*) erdélyi megfelelőjét, Benkő József (1740–1814) államismereti munkáját, az 1789-ben elkészült *Transsilvania specialis*. Ez utóbbi a vármegyénkénti két *kerület* (*circulus*), illetve az ezeket még kisebb igazgatási egységekre osztó, általában több *járás* (*processus*) és a hozzájuk tartozó települések felsorolását is tartalmazza.³⁵ Ezek közül az újkorban kerületnek nevezett egységek tekinthetők a középkori járások utódainak.³⁶ A hét erdélyi vármegye kerületeinek Benkő-féle leírása – Hunyad vármegyétől

²⁹ Az ismert Mohács előtti adóösszeírások felsorolása: C. Tóth: *Jársók* 402–403.

³⁰ C. Tóth: *Jársók* 397; Kristó Gyula: *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon*. Szeged 2003. (Szegei Középkortörténeti Konyvtár 19.) 198.

³¹ Tagányi Károly – Kádár József – Réthy László, dr. – Pokoly József: *Szolnok–Dobokavármegye monographiája*. I–VII. Deésen 1901–1905 (a továbbiakban: *Kádár–Tagányi*) I. 280. E monográfia bevezetőjeként jelent meg *A vármegyei intézmény története (1301–1886)* c. fejezet, melynek középkori részét (*A vármegye a vajdaság alatt, 1301–1556. 257–330.*) Tagányi Károly, a fejedelemség kori részt pedig (*A független fejedelemség kora 1556–1691. 330–469.*) Pokoly József írta meg.

³² Magyar nyelvű szövegkörnyezetben előfordulásuk: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila. I–XIII. Buk.–Bp.–Kvár 1975–2009. (a továbbiakban: *SzT*) I. 1202 (circulus); X. 962 (processus).

³³ A helységeket vármegyénként felsorolja, de a kerületekre bontást már nem tartalmazza: *Elenchus civitates, oppida et pagos in m[agno] principatu Transylvaniae existentes, distincta serie iuxta comitatus, districtus, et sedes exhibens*. [1775?]; *Elenchus nomina civitatum, oppidorum et pagorum in m[agno] principatu Transsylvaniae existentium ordine alphabetico, distinctaque serie, iuxta comitatuum processus, districtus, et sedes exhibens*. Cibinii 1824.

³⁴ Gyémánt Ladislau – Câmpeanu Remus – Dörner Anton – Mureșan Florin: *Conscriptia fiscală a Transilvaniei din anul 1750*. Vol. I. Partea 1–2. Buc. 2009.

³⁵ A munka jegyzetel kiadása, magyar fordításban: Benkő József: *Transsilvania specialis. Erdély földje és népe*. Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Szabó György. I–II. Buk.–Kv. [1999] (a továbbiakban: Benkő: *Transsilvania*). A munka latin nyelvű kézírata: Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Ms. 217.

³⁶ A két egységnek eredetével kapcsolatosan és egymáshoz való viszonyát illetően Pokoly József nyilvánított véleményét: „Minden járás idővel körökre oszlott fel, melynek keletkezése a 16. század közepére tehető, s bár biztos időpontot megállapítanunk nem sikerül, annyi látható, hogy nem országos törvényi intézkedése, hanem autonóm körben, maguknak a vármegyéknek elhatározása folytán keletkeztek. Körülbelül a segédszolgabírói állás rendszeresítésével esik össze keletkezésük, minthogy minden kör egy-egy segédszolgabírónak volt a járása. A segédszolgabírák még 1540-ben nem vármegyei tiszték, hanem alkalmilag felvett kiségitők a vidéki küldetéseken [*Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta comitalia regni Hungariae*. II. (1537–1545) Szerk. Fraknoi Vilmos. Bp. 1875. 162.] Ellenben a század végén már mint rendes hivatalnokok fordulnak elő. A segédszolgabíró és köre annyira össze voltak forrva, hogy még a 18. század elején is nem helynévvel, hanem szolgabírája után jelölték a kört mint X vagy X »járását«. Idővel ezen körök valamely helyi jelzővel jelöltetve járásoknak nevezettek s a régi két járás (*processus*) pedig kerület (*circulus*) nevet nyer. Ezen köröknek a száma a járások nagyságától s a helységek hozzáférhetőségétől függött, azért vármegyénként és járásonként különböző volt. Így p. o. Belsőszolnok felső járásában 6, alsó járásában 4, együtt 10, Doboka vármegye felső járásában 4, az alsóban szintén annyi, együtt 8, Küküllővármegyében a felső s alsó járásban 3-3 s így összesen 6 kör, tehát ugyanannyi segédszolgabíró is volt.” (*Kádár–Tagányi* I. 353).

eltekintve – mindenben pontosan egyezik Lipszky János (1766–1809) 1806-ban nyomtatásban is megjelent közismert térképének kerületbeosztásával.³⁷ Ismerve az erdélyi településhálózat viszonylagos folyamatosságát, továbbá a bíraskodási-közigazgatási határok szívósságát, a fenti források alkalmasnak mutatkoztak annak a kérdésnek a vizsgálatára, hogy a vármegyénkénti két-két szolgabíró választása járasonként történhetett-e. A kérdés két erdélyi vármegye, Belsőszolnok és Doboka esetében merült fel eddig a történeti szakirodalomban: annak idején Tagányi Károly (1858–1924) e két vármegye szolgabíróinak területi megoszlása alapján már valószínűsítette a járások meglétét a középkorban.³⁸

A járashatárok kialakulásában fontos szerepük lehetett a földrajzi adottságoknak;³⁹ ez különösen látványosan érvényesült Doboka, Kolozs és Torda vármegye esetében, tehát Erdély északi felében. Dél-Erdélyben (Küküllő, Hunyad, Fehér vármegye) ez nem így alakult, legalábbis a 18. századi kerülethatárok nem ezt mutatják. Noha a sedriahelyek egy része Magyarországon több vármegyéjében a két járás (feltételezett) középkori határán állapodott meg,⁴⁰ a kérdés vizsgálatában ezt a szempontot is érdemesnek tűnt figyelembe venni, de sajnos ez sem elég a kerülethatárok legalább hozzávetőleges meghatározásához.

Az újkori beosztás szerint *Belsőszolnok* vármegyében a Nagy-Szamostól, illetve az egyesült Szamostól északra található rész alkotta a vármegye felső kerületét (ez tehát kelet–nyugat irányban osztotta fel a vármegyét); ettől délre feküdt az alsó kerület.⁴¹ Utóbbi a délről északra folyó és Dés mellett a Nagy-Szamosmal egyesülő Kis-Szamos osztotta két, nagyjából egyenlő részre (megjegyzendő, hogy a vármegyei ítélszék helyszínei épp ennek mentén feküdtek: Dés, Vízszentgyörgy, Németi).⁴² Az újkori felső kerületből egyetlen szolgabírót adó családot sem ismerünk. A szolgabírák elsőprő többsége – amint a helységnévből képzett nevük, illetve ismert birtokaik mutatják – az alsó kerületnek nyugati, tehát a Kis-Szamostól balra fekvő részéből származott, néhány, egymáshoz egyébként általában igen közel fekvő kismemesi faluból (az itteni, szolgabírókat adó családok: Almádi, Deáki, Dengelegi, Girolti, [iklód]szentiványi Keresztesi, Kodori, szilkeréki Móri, Némái, [víz]szentgyörgyi Porkoláb, [Iklód]szentiványi, Szilkeréki, [Víz]szentgyörgyi). Az alsó kerület keleti, tehát a Kis-Szamos jobb oldaláról származott a szolgabírák kisebb csoportja (Szilágytői, Mikeházi). Ez a megoszlás egyáltalán nem meglepő, ugyanis a kisbirtokos nemesi falvak többsége a Kis-Szamostól keletre eső keskeny sávban terült el, ezenkívül pedig a vármegye többi részét

³⁷ Az erdélyi rész térképszelvényei reprintként is megjelentek: *Mappa Transilvaniae et Partium regni Hungariae repertoriumque locorum objectorum. Erdély és a Részek térképe és helységnévtára*. Készült Lipszky János 1806-ban megjelent műve alapján. Szerk. Herner János. Szeged 1987. Hunyad vármegye kerülethatárai Lipszky térképén – más erdélyi vármegyékkel ellentétben – meglehetősen bizonytalanul követhetőek, de Benkő leírásával ezek nem egyeznek.

³⁸ *Kádár–Tagányi* I. 280.

³⁹ C. Tóth: *Járások* 408.

⁴⁰ Uo. 463–470.

⁴¹ Benkő: *Transilvania* I. 437–438 (felső kerület), 430–431 (alsó kerület). – Tagányi szerint „Belsőszolnok és Doboka vármegyékben, amelyek éppen egymás felett, illetőleg alatt voltak, a vármegye két járásának természetes határvonala a Szamos folyó volt. A Szamos bal partján feküdt a felső és jobb partján az alsó járás” (*Kádár–Tagányi* I. 280.).

⁴² A sedriaszék helyekre lásd Csukovits Enikő: *Sedriahelyek – megyeszékhelyek a középkorban*. Történelmi Szemle XXXIX(1997). 3–4. sz. 363–386, illetve az ennek mintájára készült, csak az erdélyi vármegyékre vonatkozó, *Megyeszékhelyek a középkori Erdélyben* c. tanulmányomat (=Emlékkönyv Evged Ákos nyolcvanadik születésnapjára. Kolozsvár, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, sajtó alatt).

nagy kiterjedésű uradalmak foglalták el (a csicsói, bálványosi, bethleni és szászármai).⁴³ Ha a szolgabírópárokat vesszük szemügyre, azt találjuk, hogy általában ezek sem az alsó kerületet kettéosztó Kis-Szamos jobb, illetve bal, tehát két különböző oldaláról valók (a felső kerületből – mint már említettük – egyetlen szolgabíró sem származott⁴⁴). Ezek után tehát bátran kijelenthetjük, hogy Belsőszolnok vármegyében a kerületbeosztásnak semmiféle szerepe nem volt a szolgabírák megválasztásában. Indoknak itt rögtön felhozható, hogy a kisnemesi falvak a vármegye viszonylag kis szögletét foglalták el (a középkori Magyarországon általában ilyen falvakból verbuválódtak a szolgabírák).

A fentebb vázolt helyzettől jelentősen eltért a *Doboka* vármegyei szolgabírák megválasztásának módja. Ezt a K–Ny irányban hosszan elnyúló vármegyét is, akárcsak Belsőszolnok alsó kerületét, a D-ről É-nak tartó Kis-Szamos osztotta földrajzi középpontjában két szinte egyenlő nagyságú részre. Az újkorban az ettől a természetes választóvonalától keletre fekvő rész volt a felső, attól nyugatra pedig az alsó kerület⁴⁵ (a vármegyei ítélszék színe helyei: Bonchida, Jenő, Lóna, Válaszút és Szék, mind e határvonal mentén feküdtek). Ami Belsőszolnokban kivétel, az itt szabály: az egyidejűleg hivatalban levő szolgabírák – néhány kivételtől eltekintve – a vármegye két (különböző) kerületéből valók. A felső, illetve egyidejűleg az alsó kerületből történő szolgabíró-választás szabályát tulajdonképpen csak igen rövid ideig, 1364-ben, 1453 és 1466 között, illetve 1513-ban nem tartották be. 1364-ben⁴⁶ Lónai Demeter (1364–1367) azzal az Inok fia Jánossal (1361–1364) együtt töltötte be a szol-

⁴³ Engel Pál: *Magyarország a középkor végén*. Bp. é. n. (CD-ROM). A jó forrásadottságokkal rendelkező Belsőszolnok vármegye váruadalmainak több összeírása nyomtatásban is megjelent – Makkai László: *Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején*. Kvár 1942 (Erdélyi Tudományos Intézet): pl. Csicsó vár tartozékainak és jövedelmének összeírása 1553-ból (Makkai: *i. m.* 41–50.). Ezek az összeírások azonban, minthogy nem terjednek ki az egész vármegyére, nem is tartalmazzák a kerületek szerinti felosztást. Megemlítik viszont a kerületeknél kisebb, a váruadalmon belüli egységeket, melyek némelyike már Belsőszolnok vármegye területén kívüli (pl. Szamosújvár tartozékainak 1603-as összeírásában „Laposcher gebiet”, „Retegker Gebiet”, „Kentelkhe Gebiet”, „Varaliar Gebiet”, „Mickolaer Gebiet”, „Nemeti Gebiet”, „Kaplaner Gebiet” (Makkai: *i. m.* 92, 96, 99, 100, 102, 104, 107.)

⁴⁴ A Kis-Szamos által kettéosztott alsó kerület két különböző részéből származó szolgabírák: Szilágytői Lesták (1397–1398, 1400) és Szilkeréki János (1397–1398, 1400); (*Codex diplomaticus sacri Romani imperii comitum familiae Teleki de Szék. A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára*. Szerk. Barabás Samu. I–II. Bp. 1895 [a továbbiakban: *TelOkl*] I. 261, 264–265, 268, 272–273.), Mikeházi Antal és Dengelegi István (1399; *uo.* I. 271.), Girolti Márton és Mikeházi Bálint (1487; DL 62926), illetve Némái Tamás és Mikeházi Imre (1509; DL 62984). Nem tudjuk, hol feküdt a birtoka Pető fia István szolgabírónak (1392), akinek hivatali társa egyébként a Kis-Szamos jobb partján birtokos [Szilágytői] Kozma fia Miklós (*TelOkl* I. 239–240.). Ugyancsak ismeretlen fekvésű a már elnéptelenedett Jánoktelke/Jánok nevű település, emiatt aztán nem dönthető el, hogy Péter fia Jánoktelki/Jánoki Antal (1405–1406, 1408) szolgabíró a vármegye melyik részéről származik. Vele egyszerre viselte a szolgabírói tisztséget Szilkeréki János, majd Szentiványi [= Iklódszentiványi] János (*ZsOkl* II/1. 3680. sz.; DL 62769; *ZsOkl* II/2. 6238. sz.). – Tagányi (*Kádár-Tagányi* I. 280.) ugyanebbe a csoportba sorolja a Dengelegi István és Némái Mihály (1392: *TelOkl* I. 238.), illetve Kodori András és szentgyörgyi Porkoláb Sandrinus (1476: *TelOkl* II. 127–128.) párost, azonban a felsoroltaknak mind a Szamos bal partján voltak birtokaik.

⁴⁵ Benkő: *Transsilvania* I. 394–395. (felső kerület), 397–398. (alsó kerület), *vö.* *Kádár-Tagányi* I. 280–281. Megjegyzendő, hogy a Kis-Szamos folyónak az egyházigazgatás szempontjából is szerepe volt, mert meghatározta a dobokai főesperesség alesperesi kerületeit. 1463-ban ugyanis Benedek borsai plébánost említik, aki Doboka székben, a Szamos folyó másik oldalán alesperes (*Benedictus plebanus de Borsa et vicearchidiaconus in sede Doboka, ex alia parte fluvii Zamus*; *vö.* *WassL* 457. sz., DF 252978).

⁴⁶ *TelOkl* I. 131–132. (1364. V. 7.); *uo.* I. 135–136. (1364. VIII. 20.)

gabirói hivatalt, akinek Inakházán és Kidén volt a birtoka,⁴⁷ tehát mindketten a vármegye felső (nyugati) kerületéből származtak. A 15. század közepén Nyíresi Mihálynak – hosszú hivatalviselése alatt (1453–1466) – szentgyeydi [Székely?] István (1453–1455),⁴⁸ Göci György (1456–1462),⁴⁹ mányiki Erdős János (1464–1465)⁵⁰ és mányiki [Sztrigyi] László (1465–1470)⁵¹ voltak a kollégái, az előbbihez hasonlóan az alsó kerületből; 1513-ban pedig Szászszombori Salatiel (1511–1515) és Macskási Damján (1513–1516) volt egyidejűleg a szolgabíró,⁵² mindketten ugyancsak az alsó kerületből. A felsoroltakkal ellentétben 1332-től 1540-ig 51 szolgabírópár esetében kimutatható, hogy egyikük az alsó, míg másikuk a felső kerületből származott (a számításból természetesen kihagytuk társaikkal együtt azokat a szolgabírát, akiknek birtokait nem ismerjük⁵³). Nehezen hihető az, hogy kétszáz éven keresztül csak a véletlen alakította volna ekképpen a dolgokat.

Kolozs vármegyében, a 18. században legalábbis, a kerületek közötti határvonalat Szamosfalvától északra a Kis-Szamos folyása, attól délre pedig egy észak–dél irányú választóvonal képezte. Ettől keletre a felső, túloldalt, nyugatra az alsó kerület feküdt;⁵⁴ a két kerület határvonalának közelében találhatóak egyébként a vármegye ítélőszékének helységei is (Kolozs, Apahida, Kolozsvár, Bács, Szamosfalva). Az esetek többségében, bár nem annyira egyértelműen, mint Dobokában, az egyidejűleg hivatalban levő szolgabírák közül az egyiket az alsó, a másikat pedig a felső kerületből választották, összesen 61 szolgabírópár esetében. Szép számban találunk azonban kivételeket: 1334–1349, 1353–1355, 1364–1388 között, 1424-ben és 1425-ben, 1512-ben, illetve 1514-ben vagy egyaránt a felső, vagy egyaránt az alsó kerületből valók a szolgabírák;⁵⁵ ezen szolgabírópárok száma 12.

⁴⁷ *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania.* Întocmit de Belu, Sabin – Dani, Ioan – Răduțiu, Aurel – Pervain, Viorica – Gündisch, Konrad G. – Rusu, Adrian – Andea, Susana – Gross, Lidia – Dincă, Adinel. X–XV. Buc. 1977–2006. (a továbbiakban: *DocRomHist C.*). XII. 114–115 (1362. XII. 13.), XIII. 495 (1368.VI.10.).

⁴⁸ *WassL* 446. sz. (1453. III. 13.); *DL* 27311 (1455. VII. 8.)

⁴⁹ *DL* 74136 (1456. VIII. 24.); *WassL* 456. sz. (1460. IX. 30.); *KmJkv* I. 1658. sz. (1462. X. 6. e.)

⁵⁰ *DL* 62880 (1464. IX. 26.); *DL* 62882 (1465. I. 30.)

⁵¹ *WassL* 461. sz. (1465. VI. 26.); ENMLT, Bánffy cs. nemzetségi lt, 1466. IV. 29. (DF 260784).

⁵² *Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly. A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára.* Szerk. Géresi Kálmán. III. Bp. 1885. 88–89. (1513. IV. 5.)

⁵³ Nem ismert, hogy melyik kerületből származnak: Csép (*Cheph d*) János (1331; *WassL* 26. sz., *CDTrans* II. 719. sz.); Cseh (d) János (1334; *WassL* 30. sz.); Lőrinc fia Benedek (1350; uo. 93. sz.); Fűrmenyesi Mihály (1379–1380; uo. 173–176. sz.; Doboka vm.-i birtokai nem ismertek!); Mikei Péter (1431; uo. 423. sz.).

⁵⁴ Felek a felső, Györgyfalva pedig az alsó kerület része; Benkő: *Transilvania* I. 352. (felső kerület, a megye nyugati része, az ide tartozó települések felsorolásával), 363–364. (alsó kerület).

⁵⁵ [Györgyfalvi] „Henke” Péter és [rődi] Cseh Mihály (1334; *CDTrans* II. 825. sz.); Zsuki János és rődi Cseh Mihály (1340; uo. III. 35. sz.); Zsuki János és [rődi] Cseh Dezső (1349; uo. III. 542., 547. sz.); [Zsuki] János és rődi Cseh László (1353–1355; uo. III. 731., 809. sz.); [Györgyfalvi] „Henke” Mihály és Zsuki János (1364–1367; *TelOkI* I. 131; *WassL* 144. sz.); Patai János és Mócsi István (1373; *DocRomHist C.* XIV. 414); Patai János és Tótházai Benedek (1378–1381; *TelOkI* I. 179, 201–202); Patai János és Frátai Imre (1386; *WassL* 193. sz.); Patai János és Tótházai Benedek (1388; ENMLT, Kemény cs. malomfalvi lt, 1388. I. 22., DF 257800; *DL* 36946); Györgyfalvi „Henke” László és Patai János (1390; *TelOkI* I. 223–224, 227), az eddig felsoroltak mindnyájan az alsó kerületből; Macskási Péter és Szucsáki János (1424, 1425; ENMLT, Kemény József gyűjt., 1424. VII. 19., DF 253489. = *Transilvania* V/1872. 233–234; *DL* 28189); inaktelki Gyerőfi Ferenc és Szentpáli János (1512; ENMLT, Jósika cs. hitbizományi lt, 1512. III. 3. és 1512. III. 31., DF 257623–257624); papfalvi Csoronk Benedek és [nagyszentmihálytelki] Olcsárdi János (1514; ENMLT, Kornis cs lt, 1514. XII. 13., DF 257693), mindnyájan a felső kerületből. Néhány szolgabírának nem ismeretesek a birtokai, pl. a csak keresztnévvel említettek: ilyen a Zsuki János mellett említett Dénes (1347; *CDTrans* III. 396. sz.) vagy Tamás fia Miklós (1358–1359; uo. III. 1031–1032, 1055. sz.).

A K–Ny irányban hosszan elnyúló *Torda* vármegye esetében a két kerület közötti újkori határ a vármegye földrajzi középpontjában É–D irányban húzódott, nagyjából a Ludas patak völgyében (a keleti a felső kerület, a nyugati pedig az alsó;⁵⁶ ettől a határvonalától nem messze, nyugatabbra, az Aranyos völgyében található a vármegye sedriahelye, *Torda*). *Torda* vármegyében 16 szolgabírópár esetében mutatható ki a kerület szerinti választás. Három esetben nem ez volt a gyakorlat,⁵⁷ és természetesen itt is előfordult, hogy egy-egy szolgabíró birtokát nem sikerült meghatározni.⁵⁸ Mindazonáltal feltételezhető, hogy amennyiben létezett a szolgabírák területi kiválasztásában valamiféle rendszer, akkor az ebben a vármegyében is a *Doboka* és *Kolozs* vármegyékben megismertekhez hasonló lehetett, amitől olykor, ma már ismeretlen okokból eltértek.

Doboka, *Kolozs* és *Torda* vármegyétől eltérően *Küküllő*, *Fehér* és *Hunyad* vármegyében nem figyelhető meg a szolgabírák kerületenkénti megoszlása, legalábbis a 18. századi közigazgatási beosztás szerint. Ezekben a vármegyékben a *Benkő* által leírt kerülethatárok ekkoriban amúgy sem világos földrajzi határok, vízfolyások mentén húzódnak: *Küküllő* vármegyében nem a *Kis-Küküllő* folyó, *Fehér* és *Hunyad* vármegyékben pedig nem a *Maros* képezte a határt.

Küküllő vármegyében a keleti rész alkotta a felső kerületet, a nyugati pedig az alsót.⁵⁹ Itt csak nyolc szolgabírópárt ismerünk, ezek közül öt esetben mutatható ki az, hogy az egyik szolgabíró a felső, míg a másik az alsó kerületből származott. A minta elégtelennek tűnik messzemenő következtetések levonására, de annyi talán megkockáztatható, hogy nem volt szokás kerületenként választani. Felmerülhet lehetőségként az is, hogy a két kerület határa a középkorban a vármegyét kelet–nyugat irányban átszelő *Kis-Küküllő* folyó lehetett volna – a vármegye sedriahelyei: *Abofalva*, *Csávás*, *Kápolna*, *Kornéltelke* és *Szőkefalva* ugyanis ennek völgyében találhatóak –, ám még ebben a felosztásban sem tudnánk törvényszerűséget felfedezni a szolgabírák választásában, mert csak öt szolgabírópár esetében állna az, hogy egyik szolgabírót a vármegye északi, a másikat pedig a déli részéről választották.

Fehér vármegyében a 18. századi kerülethatár nem a megyét É–D irányban kettészelő *Maros* folyását követte, hanem ettől nyugatabbról indulva és délkelet felé haladva osztotta fel a vármegyét alsó és felső kerületre.⁶⁰ Nem tudjuk, hogy valóban ez volt-e a határ, mert a vármegye sedriahelyei – *Szentimre*, *Szentkirály* és *Enyed* – mind a *Maros* mentén feküdtek, a megye keleti és nyugati részének természetes határvonalán. A két lehetőség közül, bárhol is húzódott a határ, a szolgabírák választásában a jelek szerint a kerületeknek nem volt szerepük: a szolgabírópárok többségében, 15 esetben mindkét hivatalviselő ugyanabból (a felső) kerületből, 7 esetben pedig az egyik szolgabíró a felső, míg a másik az alsó kerületből származott.

Hunyad vármegyében, *Benkő* leírása szerint, három területi egység létezett: *Hátszeg* (délen), illetve a *Maros* vidéke (a megye keleti része), továbbá a *Maros* völgye (a megye északi

⁵⁶ *Benkő*: *Transsilvania* I. 296. (alsó kerület), 302–303. (felső kerület).

⁵⁷ *Szindi Sándor* és *Bogáti Herceg Péter* (1366; *DocRomHist* C. XIII. 55–56.); *Szarkadi László* és *Komjátszegi Miklós* (1409; *TelOkl* I. 349–350); *Szarkadi László* és [mezőcsáni] *Csáni Mihály* (1421; *ZsOkl* VIII. 1072. sz.).

⁵⁸ *Pl.* *Szalmás Miklós* (1430) vagy *Kobza Ferenc* (1536).

⁵⁹ *Benkő*: *Transsilvania* I. 260. (felső kerület), 265–266. (alsó kerület).

⁶⁰ *Benkő*: *Transsilvania* I. 202. (alsó kerület), 223–224. (felső kerület). *Fehér* vármegye világi igazgatási egységeit a terület középkori történetének monográfiája nem említi, minden bizonnyal ezekről okleveles forrás nem is maradt fenn, lásd *Iczkovits Emma*: *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*. Bp. 1939. (Település- és Népiségtörténeti Értekezések 2. sz.).

része, a folyó mindkét partja), melyek 17 további egységre tagolódtak.⁶¹ Az ismert szolgabírák közül csak Naláci István (1520, 1524–1536) származott Hátszeg vidékéről, a többiek mind a Maros „vidékén”, illetve a Maros „völgyében” voltak birtokosok. Noha az egyidejűleg hivatalt viselő szolgabírák közül az egyik a Maros vidékéről, a másik a Maros völgyéből származott az esetek többségében (19), máskor vagy ugyanabban az egységben voltak birtokosok, vagy a besorolásuk bizonytalan (10). Ha úgy gondolnánk, hogy a két középkori kerület határai nem a Benkő által leírtak szerint alakultak, hanem a Maros osztotta alsó és felső kerületre a megyét, akkor is ugyanezt az arányt kapjuk (az együtt hivatalban levő szolgabírák közül az egyik a folyó jobb, a másik meg a bal partján birtokos 17 esetben). Az ismert sedriahelyek földrajzi helyzetéből a vármegye két feltételezett középkori kerületére, úgy tűnik, következtetni nem lehet: Déva a Maros völgyében, Barcsa és Bácsi ehhez ugyan közel, de már az Egregy és a Sztrigy völgyében feküdtek. Minden jel szerint tehát Dél-Erdély többi vármegyéjéhez hasonlóan Hunyadban sem a kerületek szerint választották a szolgabírákat.

Bármilyen rendszer szerint is történt a szolgabírák választása, a kerületeknek a megye működésében nem volt szerepük; a bírói parancsok végrehajtására kiküldött szolgabírákat nem a járások szerint jelölték ki.⁶² A járásoknak azokban a megyékben sem volt semmilyen jelentősége a bírászkodás szempontjából, amelyekben a szolgabírákat – feltételezhetően – a járás nemessége választotta meg. Szerepük egyedül a pénzügyigazgatásban lehetett (a királyi egyenes adót ugyanis járások szerint szedték be). Amennyiben a középkori járások valóban a 13. századi királybírák területi hatáskörét tükrözik,⁶³ kiterjedésük mégsem érdektelen a történelem számára. Továbbra sem tudni azonban, hogy Tagányi szavaival „a szolgabírák száma alkalmazkodott-e a már ősrégen meglevő járásokhoz”, vagy „a két szolgabírónak megfelelőleg osztott a vármegye is két járásra”.⁶⁴ Adalékként megjegyezhető, hogy a *járas* szó – vármegyei igazgatási egység jelentéssel – az erdélyi *magyar nyelvű írásbeliségben* meglepően későn, csak a 17. század második felétől adatolható, a *kerület* szó pedig még későbből, csak a 18. század végétől.⁶⁵

The Noble Magistrates (*iudices nobilium*) and the Counties in Medieval Transylvania.

Keywords: medieval Transylvania, counties, districts, noble magistrates

At the beginning of the 14th century, just as in other parts of Hungary, noble magistrates appeared also in the seven Transylvanian counties (Inner Szolnok, Doboka, Fehér, Hunyad, Kolozs, Küküllő, Torda). They were elected (two for each county) by the county nobility, and together with the *comes* of the county appointed by the transylvanian voivode, noble magistrates represented the county and constituted its court of law. Already in the Middle Ages the counties were

⁶¹ Benkő: *Transsylvania* I. 458–459. (Hátszeg vidéke, Maros vidéke és Maros völgye), 450–453. (a kerületeknél kisebb egységek, a járások felsorolása).

⁶² C. Tóth: *Járások* 408.

⁶³ Uo. 409; C. Tóth Norbert: *Bereg megye járásai a középkorban*. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle XL(2005). 182–183.

⁶⁴ *Kádár–Tagányi* I. 281.

⁶⁵ *SzT* V. 909; VI. 498.

divided into smaller administrative units, districts, which had their role in financial administration (the royal tax was collected according to districts). Only 18th century sources (e.g. József Benkő's description of Transylvania from 1789, the *Transsylvania specialis*) inform us about the borders of these districts, but it is very probable that they preserved the medieval situation. In Transylvania, noble magistrates possess landed property always in that county where they hold this office. Only in a few cases (Doboka, Kolozs, Torda) can we document that the two noble magistrates of the county were usually elected one from each district, but according to all indications, districts had no further role in the functioning of a county.